

Petrićeva priča o govoru

Banić-Pajnić, Erna

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2011, 37, 7 - 21**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:197817>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

PETRIĆEVA PRIČA O GOVORU*

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 1(091)(497.5)"13/15"

1 Petrić, F.

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 1. 3. 2011.

Prihvaćen: 17. 10. 2011.

Sažetak

Tema govora i govorenja prisutna je u gotovo svim najznačajnijim Petrićevim djelima. U tim djelima nailazimo na dva tipa govora o govoru/jeziku (*il parlare/lingua*). Prvi nalazimo u I. i IX. dijalogu njegove *Retorike* te djelomično u *Poetici*. Taj dio njegove rasprave o govoru u kojem on prorađuje odnos između riječi, pojma i stvari, između znaka, označenog, značenja i označavanja zvuči poput neke suvremene rasprave o govoru/jeziku i na temelju te rasprave mnogi su zaključili kako Petrić razvija svoju teoriju jezika. No već u drugom dijelu I. dijaloga *Retorike* jasno je da se Petrićevo promišljanje govora/jezika kreće u posve drugačijem smjeru od onoga što ga zastupa većina suvremenih rasprava o jeziku. Ono do čega je Petriću stalo jest prije svega pitanje o biti i podrijetlu govora/jezika. U daljnjem tekstu dijaloga postaje očito da je njegovo raspravljavanje o govoru ontoteologijski utemeljeno. To se najjasnije pokazuje u dijelu u kojem on iskon govora dovodi u svezu s Božjom Riječju, Logosom, Umom kao izvorom svega stvorenog. Na temelju kršćansko-kaldejsko-hermetičko-novoplatoničkog tumačenja te Riječi i Uma kao iskona svega, pa dakle i govora, on će postaviti tezu »Sve (stvari) govore«. Naime po toj izvornoj Riječi, Umu, »sve stvari imaju toliko značenja koliko im je to u prirodi«. To je ujedno idealan govor komu odgovara »poznavanje nutrine stvari«, koje opet omogućuje činjenje čuda.

Petrić onda kroz čitav dijalog posvećen retorici kontraponira taj idealan govor ljudskom govoru, ukazujući na manjkavost ljudskog govora u odnosu na taj prirodni, istinski govor koji ljudi zapravo više ne razumiju! Pozivajući se i opet na mit, a ujedno razvijajući i jednu specifičnu koncepciju povijesti, razmatra on odnos između idealnog govora i govora nakon »pada Zemlje« i sinkronijski i dijakronijski. Napose ekstenzivno razrađuje pitanje sveze duše i govora, posebice životinjskog, što će detaljnije elaborirati u dijelu svoje *Nove sveopće filozofije, Pampsychiji*.

* Tekst je donekle izmijenjena verzija izlaganja održanog na međunarodnom znanstvenom skupu »19. Dani Frane Petrića« održanom na Cresu 2010. godine.

Naznačujući neke uzroke manjkavosti ljudskog govora (prije svega nepoznavanje nutrine, biti stvari, pa stoga i nepoznavanje adekvatne i jednoznačne oznake za svaku stvar koja bi pogadala njenu bit), on se trudi naznačiti smjer u kojem bi trebalo tražiti rješenje. To njegovo rješenje iščitavamo nažalost tek indirektno i u naznakama kao nacrt jedne univerzalne znanosti o jeziku što bi bila utemeljena po uzoru na matematiku. Jer nakon »pada«, ističe Petrić, »sve u što je čovjek siguran vezano je uz broj, mjeru i težinu«. Čini se da on pritom nudi u zametku nacrt jednog idealnog govora/jezika sličnog onom što će ga u 17. stoljeću pokušati utemeljiti Leibnitz i neki drugi mislioci.

Ono što je bitno za Petrićev pristup govoru/jeziku jest prisutnost dviju tendencija u njegovoj koncepciji: s jedne je strane težnja k egzaktnosti u govoru/govorenju po uzoru na matematiku, a s druge insistiranje na stvaralačkom momentu u govoru, na invenciji i imaginaciji, što će naročito doći do izražaja u njegovoj *Poetici*. Zahvaljujući istovremenoj prisutnosti tih tendencija u Petrićevu mišljenju, možemo ustvrditi kako se u njegovu govoru o govoru renesansno mišljenje još jednom potvrđuje kao mišljenje na raskrižju.

Tekst predstavlja pokušaj da se prikaže razvojna linija Petrićeva promišljanja govora i govorenja kroz analizu nekih od njegovih najznačajnijih djela.

Ključne riječi: renesansna filozofija, govor, retorika, poetika, povijest, Frane Petrić

»...wie unbedacht noch alles ist, was das Wesen der Sprache angeht...«, M. Heidegger, *Unterwegs zur Sprache*

Tema govora i govorenja prisutna je u gotovo svim najznačajnijim Petrićevim djelima. Izričito se njome bavi već u svom ranom djelu *Deset dijaloga o retorici*.¹ Moglo bi se reći da u *Retorici* nalazimo dva tipa Petrićeva govora o govoru i govorenju (*il parlare*).² Jedan tip govora o govoru nalazimo u I. i u IX. dijalogu *Retorike*, gdje Petrić raspravlja o tome što je uopće govor(enje) te o predmetu govora/govorenja. Osnovne teze iznijete u toj raspravi mogle bi se sažeti u sljedećem:

¹ Djelo *Deset dijaloga o retorici*, u originalu *Dieci dialoghi della retorica* objavljeno je 1562. u Veneciji. Bilingvalno talijansko-hrvatsko izdanje *Deset dijaloga o retorici* objavljeno je u Puli–Rijeci 1983. U daljnjem tekstu navodim kao *Retorika*.

² Napominjem da je i u prijevodu *Retorike* »il parlare« prevedeno jednom kao govor, drugi put kao govorenje.

Govorenje (*il parlare*) je razgovijetan i smislen, artikuliran ljudski glas koji nešto **znači**. To je Petrićevo početno određenje. Pritom se razlikuju sama stvar i izričaj, glas (*la voce*) ili riječ te pojam stvari njome izražen. A »Sve to **troje**, dakle **glas, pojam, stvar**, međusobno je u svemu razdijeljeno... ali ipak su na stanovit način međusobno povezani premda jedno u drugo ne ulazi«, ističe Petrić.³ Glas **označava** pojam, a pojam samu stvar. Pritom je ključno označavanje (*significare*), tj. davanje smisla (*far segno*). Smisao (*il significato*) je pak glasom stvoreni znak pojma stvari. Na temelju izloženog dolazimo do definicije govorenja koja glasi: »Govorenje je razgovijetan ljudski glas koji tvori znak (*segno*) pojma u nečijem duhu, i svojim posredstvom, također stvari«. ⁴ Posve u skladu sa svojim temeljnim filozofijskim usmjerenjem, onim (novo)platoničkim, Petrić u govorenju razlikuje ono tjelesno i ono duhovno, tj. glas i pojam. Između tjelesnog (glas) i duhovnog (pojam) posrednik je znak (*segno*). U *Poetici*⁵ će kasnije reći: glas je tijelo, pojam je duša, a svaka riječ ima tijelo i dušu. Govorenje je samo onda govorenje kad označava pojmove, kad ima **smisao** (*significanza*), **značenje** (*significazione*). Razlikujući razgovijetnost i smislenost, Petrić zaključuje da je bit govora **označavanje** (*significazione*). Potom proširujući određenje takva govorenja tvrdi da **smislenim** govorom (*la lingua significante*) osim čovjeka govore i ostala bića, tako životinje i biljke (navodi primjer hrasta u Dodoni),⁶ a prema pričama tako govore čak i egipatski kipovi.⁷ No Petrićevu tezu o smislenom govorenju životinja dovodi u pitanje sugovornik u dijalogu, Giulio Strozzi koji sumnja u stav po kojem bi životinje posjedovale dar govora, što znači dušu. Petrić međutim izričito životinjama pripisuje dušu, argumentirajući to činjenicom da one svojim glasanjem izražavaju osjećaje. Upitnost smislenosti njihova govorenja proizlazi iz toga što to govorenje ne mogu razumjeti svi; može ga razumjeti samo **mudrac** koji osim toga »razumije i druge tajne prirode«. Nemogućnost razumijevanja životinjskog govora uspoređuje Petrić s nemogućnošću razumijevanja različitih jezika kojima

³ *Retorika*, 2v.

⁴ Op.cit., 3.

⁵ Radi se o djelu *Della poetica*; kritičko izdanje objavljeno je u Firenzi 1969, 1970, 1971, prir. D. A. Barbagli.

⁶ Hrast kraj Zeusova hrama u Dodoni, gdje se pricalo prema šuštanju lišća toga svetog hrasta.

⁷ Petrić pritom očito aludira na hermetički spis *Asclepius*, što će ga prevesti na latinski i objaviti u Dodatku *Nove sveopće filozofije*, a u kojem se spominju egipatski teurgijski rituali.

ljudi govore. Premda su svi ljudi iste biti, oni govore različitim jezicima i međusobno se ne razumiju, ističe.⁸ Tko hoće razumjeti tuđi jezik, mora ga naučiti. To se isto onda može primijeniti i na životinjski govor.

Ovu raspravu o smislenosti životinjskog govora iz *Retorike* nastavit će Petrić u jednom tematski specifičnom kontekstu, naime u raspravi o duši u *Novoj sveopćoj filozofiji*, što će biti detaljnije razrađeno kasnije.

Razmatrajući nadalje u *Retorici*, u vezi sa životinjskim govorenjem, pitanje **načina** izražavanja pojmova ističe kako **znak** pojma može biti i gesta, držanje tijela, pokret tijela itd., iz čega je očito da Petrić, određujući govor, shvaća taj pojam u vrlo široku značenju. Čitava rasprava o govorenju kulminira onda u tezi: »Govori sve što je stvoreno. A jednako tako i stvoritelj« i tu počinje drugi tip govora o govoru.⁹ U svakom slučaju, u *Retorici* je istaknuto dvoje kao za govorenje bitno: **znak i označeno**. Bit je govorenja **označavanje**, tj. **smisao, značenje**. Valja napomenuti da u *Retorici* Petrić govori prvenstveno o govoru (*il parlare*), ali onda na nekim mjestima i o jeziku */lingua/*, ne razgraničujući ta dva pojma u desosirovskom smislu (koji razlikuje »la langue« – jezik i »la parole« – govor), dakle u Petrića možemo govoriti o govoru/jeziku.

Premda se u navedenoj raspravi o govoru/jeziku ne upušta u preciznu razradu nekih ključnih, semantičko-semioloških pitanja, na primjer u pitanje je li odnos između znaka i označenog prirodan ili konvencionalan (što čini tek površno u IX. dijalogu *Retorike*), dakle u pitanja koja su još od *Kratila* ključna pitanja svake rasprave o jeziku,¹⁰ niti u sva ona pitanja o jeziku o kojima su raspravljali srednjovjekovni teoretičari jezika, a napose njegovi suvremenici humanističkog usmjerenja (poput Leonarda Brunija i Marija Nizolija), na temelju izloženog prvi tip Petrićevih iskaza o govorenju u *Retorici* mogli bismo označiti kao izlaganje svojevrsne **teorije jezika** koja u mnogome podsjeća na suvremene diskusije o jeziku.¹¹ No upravo već i či-

⁸ *Retorika*, 3v.

⁹ Op. cit. 4.

¹⁰ U IX. dijalogu *Retorike* reći će kako je predispozicija za govor prirodna, a da je svaki pojedini jezik naučen i umjetan.

¹¹ U diskusiji na navedenom znanstvenom skupu (»19. Dani Frane Petrića«), nakon izlaganja bilo je postavljeno pitanje o mogućnosti dovođenja u vezu Petrićeva govora o govoru/jeziku i suvremenih teorija jezika, posebice u vezi s tzv. »semantičkim trokutom«. Taj se trokut pripisuje najčešće C. K. Ogdenu i J. A. Richardsu, koji su svoje postavke o njemu 1923. godine objavili u knjizi *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language Upon Thought and the Science of Symbolism* (Cambridge, 1923). Prema njihovoj deskripciji

njenica što ne ulazi podrobnije u analizu tih pitanja upućuje na to da njegov stvarni interes u vezi s govorom/jezikom leži negdje drugdje.

Doista, već u drugom dijelu I. dijaloga u *Retorici* Petrić svoje izlaganje o govoru razvija u posve drukčijem smjeru od onoga što ga usvajaju suvremene teorije jezika. Tu on naime, tragajući za temeljem smislenosti govora prelazi na izlaganje o govoru/govorenju u **ontoteologijskom** kontekstu. Pozivajući se ponajprije na Sveto pismo, a potom na Prokla, jedan od sudionika u dijalogu – G. Strozzi iznosi tezu po kojoj sva stvorenja govore, a govori i sam Stvoritelj. Ključni stav pritom glasi: »Govori, dakle, Bog i govore sva njegova stvorenja... premda njihovo govorenje **čovjek ne razumije**«. ¹² Povezujući kršćanski nauk o Trojstvu s kaldejskim i hermetičkim tumačenjem Logosa, Petrić pojašnjava: Vrhovno Dobro rađa Sina, izraz Očeve dobrote, a to je prvotni umski svijet, uzor osjetilnog svijeta. On objavljuje sve što je u Ocu sakriveno. To je prvotno biće ujedno punina ideja koje su drugotna bića – pojmovi Uma prve Riječi. To je Riječ, kako Sina zovu »veliki mudraci Zoroaster i Merkurije«, a tu Riječ Grci zovu **Logosom**. To je ujedno govor »kojim se izražava sva nutarnja bit prvotnog svijeta«. On rađa drugotne umove i svjetsku dušu te njene sestre i sve što ima u sebi izljevaju u njih. U njima to su ideje, logosi, uzroci i govorenja! U prirodi to je sjemenje koje ona ubacuje u »utrobu stvari«, čime ideje bivaju tjelesne odrednice, što su prema Petriću i opet **govorenja**. Sve stvoreno tako čini slijed riječi i govorenja. Ta se govorenja »daju osjetiti svim osjetilima«. Ukratko, »**sve stvari govore**«. ¹³ »Zvukovi, kretnje, kakvoće tijela su... riječi i izrazi s toliko značenja koliko im je to u prirodi.« ¹⁴ Petrić potom na istome mjestu dodaje: »Kad bi čovjek razumio te riječi i ta govorenja, zadobio bi božansku mudrost. Ali **one jesu u tijelima**, otvorene i jasne«!

Na temelju iznijetog moglo bi se reći da Petrić u svom izlaganju iznosi dvije ključne tvrdnje: 1) Budući da je govor po njemu samo smisleni govor, a »sve stvari govore«, to znači da sve što jest ima smisao, ima značenje, tj. da je samo »biti« u stvari »govorenje«; taj smisao temelji se u iskonu svega, u božanskom umu i božanskoj Riječi; svijet je tako reći Božja poruka čovje-

taj trokut prikazuje odnos znaka, simbola prema referentu. No taj trokut svoje podrijetlo vuče zapravo od Aristotela, koji razlikuje znak, ono njime označeno (stvar) i samo značenje. Trokut u novovjekovlju doživljava modifikacije u tumačenju, a autorstvo se u tom razdoblju pripisuje, osim Ogdenu i Richardsu, još i Bolzanu i Fregeu.

¹² Op. cit., 4 v.

¹³ *Retorika*, 5.

¹⁴ Ibid.

ku. Sveopće govorenje utemeljeno je pritom u Božjem sebeobjavlivanju; 2) Čovjek tu božansku poruku u principu ne razumije ili je ne razumije u potpunosti.

Ovu tvrdnju dopunjuje Petrić usporedbom prirodnog (*la lingua naturale*), bitnog govora s ljudskim. Taj prirodni, iskonski govor bića po Petriću je **istinitiji, čudesniji i djelotvorniji** od ljudskog »jer tajnim utjecajima i vidljivim gibanjima proizvodi sve čudesne učinke koje vidimo i ne vidimo.« Naše pak govorenje **griješi** i »ne čini nijednu postojanu stvar«.

Razlikovanje dvaju oblika govorenja Petrić potom povijesno utemeljuje, smještajući ih u različite povijesne epohe.

Manjkavost »našeg« govora tumači Petrić posežući za mitom koji priča o »prvotnoj starini svijeta«, dobi vladavine Saturna, kad su ljudi, poznajući »**nutrinu stvari**«, govorili jasno i pomoću takva govorenja mogli su činiti čuda, od uskrisivanja mrtvih, liječenja bolesnih, pripitomljavanja divljih zvijeri i odvlačenja Mjeseca s neba do tvorenja zime i ljeta i drugog. No dogodio se veliki »pad Zemlje«, o kojem se u dijalogu izvještava prema priči »velikog mudraca iz Etiopije«. Prema toj priči nakon zlatnog doba i vladavine Saturna, u kojem su ljudi poznavali istinu stvari, ali je zbog njihove oholosti došlo do propasti, nastupilo je vrijeme **neznanja**, u kojem se znanosti **iz straha od** govorenja istine, »jer je spoznaja istine bile uzrokom očinske oholosti«, izučavaju, i istina se iskazuje »u **bajkama, zagonetkama, slikama i brojevima, u svetinjama, u šutnji** i u tisuću drugih prikrivenih oblika«. Znanje nutrine stvari, istinskog govora palo je u **zaborav**. Govor nas današnjih, ističe Petrić, misleći naravno na svoje vrijeme, s tim da bi se to u još mnogo većoj mjeri moglo primijeniti na naše vlastito vrijeme, slab je i nejasan jer mi **ne poznajemo** istinu, nego samo »nešto nalik na nju«!

Pri razlikovanju dvaju oblika govorenja ključno je uspostavljanje korelacije između **spoznaje istine** i **govorenja**. Pritom poznavanju nutrine stvari, istine, odgovara jasno govorenje pomoću kojeg je ujedno moguće činiti čuda (*le maraviglie*). Poznavanje pravih, adekvatnih **imena** stvari funkcija je spoznavanja njihove biti.

Mogli bismo reći da Petrić u *Retorici* pitanje govora razrađuje **sinkronijski i dijakronijski**. Sinkronijski na pretpostavci specifične **konceptije povijesti**, koja se temelji na spomenutom mitu, pri čemu se poznavanje istine povezano s istinskim govorenjem smješta u neko davno, zlatno doba, a čitava povijest nakon toga vidi kao povijest nakon »pada Zemlje«, odnosno ispadanja iz tog idealnog stanja, dakle i **idealnog govora**. Dijakronijski uto-

liko što je u čitavu dijalogu prisutno **istovremeno** kontraponiranje idealnog govora kao zapravo aktualnog i ljudskog, manjkavog govora. Idealno stanje naime na neki način već jest utoliko što sve što jest **već govori**, govori po sebi, svojom **biti**, a u krajnjoj liniji govori po Riječi, Logosu, prvotnom božanskom Umu po kojem sve što jest **znači**, ima smisao. Čovjek, međutim (osim mudraca) taj govor ne razumije jer više ne poznaje nutrinu stvari i to je uzrok manjkavosti njegove spoznaje, a onda i govora. Petrić dakle razlikuje **bitan govor** stvari, koji je ujedno **idealni govor**, i naš govor koji označava kao onaj »poslije pada Zemlje«. Na temelju toga nameću se sljedeća pitanja: 1) zašto čovjek koji je i sam dio iskonskog, bitnog govorenja, koji je tako rekuć »bačen u smisao«, govorom, a to znači i spoznajom, ne doseže istinu, u kojoj bitno već jest (pritom ne možemo, a da ne pomislimo na onu »knjigu duše«, napisanu Božjom rukom, koju Petrić spominje u III. dijalogu svoga djela *Deset dijaloga o povijesti*, a u kojoj su »ispisane sve stvari ovog svijeta«, i to u slikama),¹⁵ i 2) nudi li Petrić, osim mita o padu, i neko drugo tumačenje manjkavosti ljudskog spoznavanja odnosno govorenja.

Da bismo odgovorili na ta pitanja valja prije svega preciznije istražiti kako Petrić određuje stanje savršene spoznaje istine, pa onda i idealnog govora/gvorenja. Takvu spoznaju on određuje kao **poznavanje nutrine** stvari. Za idealan govor odredben je sklad, podudaranje oznake i označenog, imena i stvari. Riječi tog idealnog govora ujedno imaju **magijsku moć**. Taj prvobitan jezik, promatran u povijesnoj perspektivi, bio je jedinstven. »Iz prirodnog i **jednog** oblika, kakvo je isprva bilo govorenje svih ljudi, razdijelom prema pojedinim vrstama ublažavanja, rodile su se tisuće govora.«¹⁶

U daljnjem tekstu *Retorike* navodi Petrić izričito uzroke manjkavosti »našeg« govora. To je prije svega nepoznavanje nutrine stvari, a ono se očituje u tome da o stvarima imamo tek **mnijenje**. Što se tiče govora, to se očituje u tome da riječi kojima se označavaju stvari nisu **adekvatne oznake**, ne pogađaju bit stvari. Ključna nedostatnost našeg govora sastoji se ponajprije u tome što ne postoji **jedna** adekvatna riječ za svaku stvar kao oznaka kojom bi se pogađala bit stvari. »A kad bi čovjek svaku stvar mogao nazvati posebnim imenom, činio bi čudesa i tvorio divna djela!«.¹⁷ Problem je u tome, tvrdi Petrić, što **ima više stvari** od riječi! (»Mnogo je više stvari nego riječi. Stoga je čovjek prisiljen da jednom riječi naziva više stvari, rasipajući

¹⁵ Usp. F. Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, Pula – Rijeka, 1980, 12 – 12v.

¹⁶ *Retorika*, V. dijalog, 31.

¹⁷ Op. cit., V. dijalog, 28.

snagu riječi i gubeći istinu.«).¹⁸ To je problem **jednoznačnog** označavanja biti i onog pojedinačnog. Imena naime nemaju snagu **raspoznavanja**. Kad bi riječi bile valjano prilagođene stvarima, mogli bismo spoznavati bit stvari, a to bi, po Petriću, omogućilo činjenje čuda! No poznavanje stvari i prvobitnog jezika pomračilo je i **kićeno govorenje**, što je napose vezano uz retoriku.

Nedostatnost našeg govora odnosno **neadekvatnost** riječi očituje se i u tome što oznakama, dakle riječima stvari ne određujemo **u cijelosti**, već parcijalno, s tim da su imenima označeni dijelovi, a ne ukupnost aspekata/svojstava neke stvari. »Kad bi se po imenima u cijelosti spoznavale stvari, razumjeli bismo im bit«, ističe Petrić. A znati nešto »u cijelosti i iznutra u svim pojedinostima« znači, po njemu, znati savršeno. Adekvatno ime bila bi dakle oznaka koja pogađa bit stvari **u potpunosti**, no »Mi ne spoznajemo stvari u cijelosti«. ¹⁹

O tome kakvo rješenje povratka prirodnom jeziku, poznavanje kojega se izgubilo jer se izgubilo »poznavanje stvari i **poznavanje sebe**«, Petrić nudi, možemo ponešto naslutiti tek posredno i dosta neodređeno kroz njegov nacrt jedne univerzalne znanosti o jeziku što ga izlaže u IX. dijalogu *Retorike*, gdje govori o »retorica perfetta«, o savršenoj retorici. Tu bi retoriku, po njemu, trebalo ustrojiti po uzoru na **matematiku**! No i matematika je dvojakog značaja: dok je u spoznaji ona je znanost, a primijenjena postaje umijeće, postaje nesavršena. Ipak mi, po Petriću, ništa ne znamo pouzdano osim matematike! »Zar se ljudski govor može svesti na **znanost** kakva je matematika?« – pita jedan od sudionika u dijalogu na temelju uvida u promjenljivu narav govora. On pita je li uopće moguća **znanost** o onom kontingentnom, o onom što je u neprekidnoj mijeni.²⁰ Petrić odgovara dvosmisleno: »To ja ne velim, ali što brani da se to ne može?«²¹ Potom upućuje na medicinu koja se bavi onim promjenljivim, tj. čovjekom i njegovim zdravljem, a svejedno

¹⁸ Ibid.

¹⁹ To što Petrić opisuje kao savršeno poznavanje stvari kojemu bi odgovaralo savršeno ime najbliže je onome što će Leibnitz u svojoj filozofiji označiti kao **potpuni pojam** (*notio completa*) nečega što ga čine svi predikati koji određuju jedan subjekt o pojmu kojega se radi. Taj potpuni pojam, pa stoga i adekvatna riječ, adekvatna oznaka koja ga izražava može se pak temeljiti samo na savršenom poznavanju stvari, a takvo je ono sadržano u božanskom umu. Čini mi se da je upravo to najbliže onome što Petrić vidi kao približavanje prvotnom, bitnom govoru.

²⁰ Op. cit., 51.

²¹ Ibid.

»Hipokrat i Galen zasnovaše znanost i umijeće o ljudskom zdravlju!«²² I opet pozivajući se na mit Petrić ustvrđuje: nakon pada, sve u što je čovjek siguran vezano je uz **broj, mjeru i težinu!**²³

Na temelju izloženog postavlja se pitanje kako Petrić koncipira tu retoriku zasnovanu kao znanost po uzoru na matematiku, kojom bi se uklonile prepreke razumijevanju i sporazumijevanju što ih sadrži tradicionalna retorika – od mnogostrukosti značenja riječi do nepotrebnih, suvišnih ukrasa. Što bi to onda značilo za sam govor/jezik i kako to matematičko kao uzor retorici uopće valja shvatiti? Na ta pitanja ne možemo nažalost dati posve pouzdan odgovor jer Petrić to naprosto nije dalje i detaljnije razradio. Tako tek iz šturih i u vidu natuknica izloženih Petrićevih iskaza možemo nagađati o tome što je mislio.

Različiti autori koji su dosad pisali o Petrićevoj retorici različito su tumačili to njegovo posezanje za matematikom u vezi s govorom odnosno retorikom. Tako Stephan Otto²⁴ i Barbara Gerl²⁵ matematiku o kojoj Petrić govori razumiju primarno kao geometriju, povezujući je s problemom metode, i to na temelju kasnijih Petrićevih iskaza o geometriji u *Novoj sveopćoj filozofiji*, gdje on sveukupnost izlaže »geometricis demonstrationibus«. Otto na više mjesta govori o Petrićevu nastojanju oko definicije povijesti i retorike kao realizaciji »novog metodskog ideala« te o »**geometrijskoj** definiciji biti«, s tim da za to u samom tekstu zapravo nema uporišta. Slično je i s tezom H. B. Gerl po kojoj bi Petrićeva matematika bila »metodička geometrijska obrada jezika«, pri čemu se u retoriku projicira ono što Petrić o geometriji iznosi kasnije u *Novoj sveopćoj filozofiji*. Pritom se to posezanje za matematičkim sagledava kao zametak jednog već novovjekovnog ideala znanstvene metode. No čini se da takvo tumačenje »učitava« u Petrićev tekst mnogo više od onoga što je on sam namjeravao. Osim toga ovo je tumačenje tek jedno od mogućih.

²² Op. cit., 52.

²³ Ibid.

²⁴ Usp. S. Otto, »Die mögliche Wahrheit der Geschichte, Die 'Dieci dialoghi della Historia' des Francesco Patrizi (1529–1597) in ihrer geistesgeschichtlichen Bedeutung«, u: S. Otto, *Materialien zur Theorie der Geistesgeschichte*, München, 1979, str. 134–173.

²⁵ Usp. H. – B. Gerl, »Humanistička i geometrijska filozofija jezika. Promjena paradigme od Leonarda Brunija do Frane Petrića«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 9–10 (1979), 139–159; ista: »'Retorica perfetta'. Francesco Patrizis Ideal einer geometrischen Rhetorik: ein Blick auf die Methodologie des 16. Jahrhunderts«, u: *The International Society for the History of Rhetoric Rhetorica*, sv. VI, br. 4/1988, 335–354.

Ključno je prije svega pitanje možemo li u Petrićevu govoru o matematici kao uzoru znanosti o govoru matematiku uopće misliti na način suvremene znanosti. Ne treba naime zaboraviti da se tu još uvijek radi, kad je riječ o govoru, o oznakama stvari kojima se nastoji doseći onaj prvobitni, idealni govor stvari kojim se čine čuda te da se pritom stvari nastoje spoznati i imenovati na način Boga. Po mom sudu, bilo bi pogrešno matematiku koju Petrić vidi kao ideal metode i uzor znanosti promatrati izvan okvira jedne metafizike koja u svom ishodištu ima ono profetičko i ono okultno, izvan okvira mističke, pitagorejsko-platoničke tradicije!

Na to upućuje i činjenica da Petrić opetovano spominje značenje **zvuka, razmjera i harmonije** (pritom ne smijemo ispustiti iz vida značenje sveze filozofije i muzike, u čemu je Petriću uzorom Platon, a što će doći do izražaja napose u njegovoj *Poetici*). Tražeći znak što bi adekvatno, tj. u potpunosti izražavao stvar, odnosno njenu bit, Petrić naime govori i o »appropriati suoni«, dakle o **prikladnim zvucima** kojima bi se stvari adekvatno označavale. Između tih zvukova i stvari koje bi oni označavali postojala bi **prirodna sveza!** Nažalost on to ne razrađuje pobliže.

Jednako bi tako bilo moguće Petrićev nacrt jedne savršene retorike (*retorica perfetta*) i jednog idealnog govora/jezika dovesti u vezu s onim što će Leibnitz kasnije pokušati razviti kao *characteristica universalis*. Radi se o pokušaju da se pomoću logičkog alfabeta karakterističnim znakom nešto jednoznačno odredi, na temelju čega bi pogreška u rezoniranju bila naprosto pogreška u calculusu, u računu.²⁶

Petrić je već u svojoj *Povijesti* natuknuo ponešto o **načinu označavanja** u bitnom govoru. Radi se i opet o onoj »knjizi duše« u kojoj su zapisane sve stvari ovog svijeta i to slikama. Podsjećajući na knjige Japanaca i Kineza, ističe: »Razumije ih se po samom pismu, a ne po riječima koje su među sobom različite... Svako slovo u tim njihovim knjigama nešto znači. Tako **sliku ideje** koja je zapisana u tim knjigama duša svih ljudi, razumiju ljudi svih jezika.«²⁷ Nažalost, on to ne razrađuje detaljnije.

²⁶ To je, po Leibnitzu, trebao biti jedan formalizirani univerzalni matematički jezik, jezik znanosti. Tek usput valja napomenuti kako ima više poveznica između Petrićevih promišljanja pitanja govora i Leibnitzovih pokušaja realizacije jedne »lingua universalis«. Petrić tako u svojoj *Povijesti* spominje povijest zapamćenu slikama, a ne riječima, podsjećajući na ideograme Japanaca i Kineza te na slikovno pismo Egipćana. Čini se da bi, prema njemu, rješenje nedostatnosti ljudskog govora trebalo tražiti u tom smjeru. I Leibnitz je otprilike na tom tragu pokušavao razviti spomenuti univerzalni jezik!

²⁷ Vidi bilješku 15.

Mislim da je najviše što se u vezi s matematikom na koju Petrić upućuje kao na uzor, ako ne želimo uvide kasnijih djela učitavati u ranija, može zaključiti sljedeće: za Petrića je bitno pitanje kako doprijeti do istine same te kako je dohvatiti govorom. On od matematike traži da zamjenjujući ono što on kritizira u tradicionalnoj retorici, osigura preciznost, **jednoznačnost** odredbi i označavanja, da posluži pri sređivanju, klasificiranju znanja, dakle doista i kao određena metoda. Pritom je uzor idealnog govora **božanski govor** za koji će u *Poetici* izričito reći kako je »**regolato, ordinato, misurato**«, dakle pravilan, uređen i odmjeren, ističući to kao kvalifikative savršenog govora.

To da u Petrića težnja k matematičkom koegzistira s onim mitskim i da se ona ne može promatrati odvojeno od teologijskih i metafizičkih pretpostavki doći će do izražaja i u posljednjem, X. dijalogu *Retorike*, gdje, vraćajući se tezi o neophodnosti poznavanja **biti stvari** kao pretpostavci adekvatnog govorenja, podvrgava kritici cjelokupnu tradiciju retorike te insistira na jednoj **novoj**, drukčijoj znanosti o govoru koja ne bi počivala na **oponašanju**, koja ne bi propisivala pravila.

U *Retorici* Petrić tematizira pitanje govora i govorenja primarno pitajući o samoj retorici, o njenu položaju i značaju s obzirom na oblik znanja što je u njoj na djelu. Stoga je tu tema govora bitno povezana s raspravom o oblicima znanja razlučenima prema stupnju izvjesnosti, pri čemu Petrić, tragajući za onim znanjem što je odredbeno za retoriku, razlikuje znanost, umijeće i vještinu. Ključan zaključak rasprave o retorici formulira Petrić pozivajući se na Sokratove riječi iz Platonova *Fedra* prema kojima je neophodno **poznavanje istine** stvari da bi se dobro govorilo (a »dobro govoriti nije ništa drugo nego retorika«). »Budući da se filozofija bavi istinom svih stvari, ona će nam dati i građu i način dobra govorenja«, zaključuje Petrić zajedno sa Sokratom odnosno Platonom.

No da bi se potpunije razumjela Petrićeva koncepcija govora, valja uvažiti i neke ključne stavove o govoru i govorenju iz njegove *Poetike*, u kojoj dolazi do pomaka u pristupu govoru. *Poetika* se bavi primarno pjesničkim govorom, i u njoj Petrić, napose u *La Deca dogmatica universale* i *La Deca ammirabile*, slavi pjesnika kao tvorca (*fictor*) **novog**, nečega što još nije bilo, kao onoga koji kao da »stvara iz ničega«. Pritom ponavlja tvrdnje o pjesnicima kao božanskima što ih je iznio već u djelu *Deset dijaloga o povijesti!* Ono **stvaralačko** u pjesnicima nešto je božansko! Upravo »**invenzione**«, iznalaženje novog, još ne-bilog čini pjesnika pjesnikom! Tko je drugi

nego pjesnik, poslije Boga stvorio svijet («...chi altro che il poeta creò dopo Dio questo mondo?»), pita se Petrić, ponavljajući tvrdnju iz *Povijesti* kako pjesnički govor nalikuje »stvaralačkom božjem djelovanju«. ²⁸ I u *Poetici* je međutim, uz naglašavanje uloge **imaginacije, inventivnosti i kreativnosti**, snažno prisutno Petrićevo nastojanje oko sređivanja, klasificiranja različitih područja pjesničkog, pri čemu je ključna riječ »ordinare«. No i u *Poetici* je očito, bez obzira na to što se tu radi o posve specifičnoj ljudskoj djelatnosti, kako je pretpostavka Petrićevih stavova i opet ontoteologija. Ljudski se govor naime i ovdje svagda promatra u odnosu na iskonski, božanski govor, na božansku Riječ.

Na temelju svega iznijetog nalazim da se upravo u Petrićevoj koncepciji govora/jezika na specifičan način renesansno mišljenje potvrđuje kao mišljenje na raskrižju. U toj su koncepciji naime istovremeno prisutne dvije tendencije: s jedne je strane težnja k egzaktnosti, točnosti, sredenosti, potpunosti znanja, dakle oznanstvenjenja onog podložnog promjeni, ljudskog, što svoj uzor nalazi u matematici, s druge je strane tendencija uvažavanja, štoviše uzvisivanja onog kontingentnog, jedinstvenog i neponovljivog, tendencija naglašavanja onog stvaralačkog, iznalazačkog, povezanog s ishodištem svega, što je sve vezano primarno uz pjesništvo. U Petrića nema još razdvajanja tih tendencija, što će biti odredbeno za novovjekovno mišljenje, a očitovat će se u krajnjoj liniji u razdvajanju metoda humanističkih i prirodnih, na matematici kao primarno kvantificiranju utemeljenih znanosti. Koliko se te tendencije u njega još prožimaju, pokazat će se i u *Novoj sveopćoj filozofiji*, gdje se ujedno vidi u kojem je smjeru Petrić nastavio rješavati pitanje govora i govorenja.

U trećem dijelu *Nove sveopće filozofije*, u *Pampsychiji*, laća se Petrić ponovo teme govora, no tu je govor tek uzgredna tema. Tu Petrić razrađuje ponovno, već u *Retorici* djelomično elaboriranu temu o svezi između **duše i govora**. U tom dijelu svoje nove filozofije, u svezi s problemom govora, razlikuje prije svega um (*intellectus*) i razum (*ratio*), kritizirajući konfuznost njihovih određenja u Aristotela, a potom navodi razlikovanje u Svetom pismu, gdje se životinjama odriče um, ali ne i razum. Prema određenjima onoga što ima *logos* i onoga što je *alogon* u Grka Petrić pokazuje da se nijedno od određenja toga *a-logon* (ono čemu nedostaje govor, ono čemu nedostaje razum u dijalogu duše i ono čemu nedostaje razum u djelovanju) ne može primijeniti na životinjske duše. I ovdje Petrić ustanovljuje

²⁸ *Deset dijaloga o povijesti*, X, 57.

kako mnoge vrste životinja govore, svaka vrsta specifičnim govorom, izražavajući njime »strasti svoje duše«. I njihov govor utoliko je smislen. On štoviše ističe prednost životinjskog govorenja pred ljudskim utoliko što se one, unutar jedne vrste, međusobno lakše sporazumijevaju! Pritom je govor najšire određen kao »**osjećaj duše izražen glasom**«. Sposobnost govorenja usko je povezana sa sposobnošću umovanja, pa »sve duše životinja ne samo što u sebi samima vode razgovore (*dialogos*) nego čak izvode i zaključke (*sylogismos*)... kakve ne samo prosječni ljudi, nego pokatkad ni izvježbani filozofi nisu kadri izvesti«!²⁹

U ovom dijelu *Pampsychije* i više je nego očito kako je Petrićevo izlaganje o govoru i govorenju u životinja u funkciji u prethodnim knjigama *Nove sveopće* izložene ontologije. Svaka je naime duša, razborita ukoliko je po umu koji je, kao počelo i »prvotni izvor cjelokupne spoznaje«, postavljen u sam vrh ontologijske hijerarhije. Po tome nema ničeg nerazboritog ni u duši ni u prirodi. Po tom umskom počelu svega sveukupnost je svrhovita, smisljena, i na tom se stavu temelji tvrdnja po kojoj sva stvorenja govore, što za Petrića znači smisljeno govore. U duši se temelji svrhovitost prirodnog djelovanja, a to je stoga što je duša po umu. U tome se temelji smisao. Vraćamo se dakle tezi iz *Retorike*! I ovdje je Petrićevo govorenje o govorenju, kao specifičnom vidu manifestiranja početnog uma, utemeljeno u njegovoj ontoteologiji. Temelj te ontoteologije predstavlja stav što ga ponavlja na nekoliko mjesta u *Novoj sveopćoj filozofiji*: Bog sve stvara da bi ga čovjek po svemu prepoznao.

Za Petrića dakle ono bitno sada više nisu konkretni problemi vezani uz način govorenja koje detaljno prorađuje u *Retorici*. Nije mu više zanimljiv govor tek kao sredstvo izražavanja. Isto tako izgubili su se oni skeptični prizvuci iz *Retorike*, gdje je tvrdio kako nam nisu poznata počela stvari te kako nam je govor o stvarima nedostatan. On je otkrio naime počelo sveukupnosti, o čemu svjedoči prije svega druga knjiga *Nove sveopće filozofije*, *Panarchia*. On je sad onaj mudrac što ga spominje u *Retorici*, koji razumije tajne prirode. Bitnim za njega sada postaje upravo onaj govor kojim govore sve stvari ukoliko su po božanskom logosu. Bitan mu je govor sveukupnosti kojemu pokušava dati da dođe do riječi u njegovoj novoj filozofiji. Možda se pritom rukovodio napatkom iz Platonova *Kratila* po kojem treba istraživati **bit**, **istinu**, a ne **sliku**, pri čemu se pod slikom misli upravo na – govor!

²⁹ *Nova sveopća filozofija, Pampsychia*, 58.

PETRIĆ'S DISCOURSE ON LANGUAGE

Summary

The topic of speech/language is present in almost all of the most important works of F. Petrić. In those works we find two types of rhetoric on speech/language (*il parlare/lingua*). The first type appears in the first dialogue of his *Rhetoric*, and partly in *Della poetica*. This part of his dispute on speech in which he discusses the relationship between word, notion and thing, between symbol, designated, meaning and designation resembles greatly some of the modern discussions on speech/language, and has thus led many scholars to believe that Petrić developed his own theory of language.

But in the second part of the first dialogue of *Rhetoric* it is quite clear that Petrić's discussion on speech/language departs fundamentally from most of the current linguistic views. In the focus of Petrić's attention, however, is primarily the question of the *essence and origin* of speech/language. Further on in the dialogue it becomes apparent that his discussion on speech is ontotheologically grounded, as evidenced by the part in which he relates the origin of speech to the Word of God, Logos, Mind as the source of all created. On the basis of the Christian-Chaldean-Hermetic interpretation of the Word and Mind as origin of all, including speech, he comes forward with a thesis: »All things speak«. Apparently, by the Word and Mind »all things have as many meanings as it is in their nature«. At the same time this is ideal speech that conveys the »knowledge of the essence of things«, which, again, enables the performance of miracles.

Throughout the dialogue on rhetoric Petrić counterpoints this ideal speech against human speech »after the fall«, emphasizing the weakness of human speech in relation to this natural, primordial speech which people actually do not understand! Referring to the myth again but also developing a specific historical concept, he discusses the relationship between ideal speech and the speech »after the fall« both synchronically and diachronically. In addition, Petrić expounds extensively his view on the relationship between soul and speech, especially that of animals, a topic that he further elaborated in *Pampsychia*, part of his *Nova de universis philosophia*.

Drawing attention to some defects of human speech (primarily lack of knowledge of the essence of things and hence the ignorance of an adequate designation for each thing that would correspond to its essence), he attempts to point to the direction in which the solution should be sought. His solution, however, is merely outlined as a draft of a universal language science, the foundations of which being laid similar to those of mathematics because »after the fall«, argues Petrić, »all that man can be sure about is related to number, measure and weight«. Here seems to rest an embryonic draft of a certain ideal speech/language similar to the concept attempted by Leibnitz and some other philosophers in the seventeenth century.

Apparently, what is significant for Petrić's approach to speech/language (that he fails to distinguish in the sense de Saussure did) is the presence of *two tendencies* in his conception of speech/language: on the one hand a tendency towards exact-

ness in speech as in mathematics (one symbol designating one thing; in his opinion, namely, »if each thing could be called by its own name, we would perform miracles and worthy deeds«!), on the other, insistence on the creative moment of speech (imagination in particular), best evidenced in his *Della poetica*. Owing to the coexistence of these tendencies in Petrić's thought, we can conclude that in his discussion on speech Renaissance thought reconfirms itself as philosophy at the crossroads. In this article the author exposes the evolution of Petrić's thinking about speech/language through the analysis of some of his most important works.

Key Words: Renaissance philosophy, Speech/language, Rhetoric, Poetics, History, Franciscus Patricius